

УДК 340.12:321(476)

А. Ф. ВИШНЕЎСКИ, І. У. ВИШНЕЎСКАЯ

ПРАВАПРЫМЯНЕННЕ Ў ПАЛІТЫКА-ПРАВАВОЙ ДУМЦЫ БЕЛАРУСІ ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ

У артыкуле аналізуюцца праблемы прымянення права, узнятыя мысліцелямі і правазнаўцамі Беларусі ў XVI – пачатку XVII ст. Рэнесансавая прававая думка знаходзілася пад моцным уплывам філасофіі антычнага свету і рымскай юрыспрудэнцыі, што і адлюстравалася ў падыходах правазнаўцаў Вялікага Княства Літоўскага да пытанняў законнасці і справядлівасці юрыдычных рашэнняў, выбару паміж строгім падпарадкаваннем суддзі закону і магчымаму адыходу ад яго ў імя этазгоднасці і справядлівасці.

ВИШНЕЎСКИ Алексей Фёдаравіч,
доктар гістарычных навук, прафесар
права, прафесар кафедры тэорыі і гісторыі
дзяржавы і права Акадэміі Міністэрства
унутраных спраў Рэспублікі Беларусь

ВИШНЕЎСКАЯ Ірына Уладзіміраўна,
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт, дацэнт кафедры прававых
дысцыплін Мінскага інвацыійнага
універсітэта

A. F. VISHNEVSKY, I. V. VISHNEVSKAYA

ENFORCEMENT POLICY AND LEGAL THOUGHT OF THE BELARUSIAN RENAISSANCE

The article analyzes the problems of application of law raised by thinkers and jurists of Belarus in the XVI-early XVII century. Renaissance legal thought has been strongly effected philosophy of the ancient world and the Roman law, which is reflected in the approach of jurists of the Grand Duchy of Lithuania to issues of legality and fairness of court decisions, the choice between the strict subordination to the law and judges the possibility of leaving him in the name of expediency and fairness.

Уводзіны

У канкрэтна-гістарычным значэнні Адраджэннем (Рэнесансам) даследчыкамі прынята называць эпоху ўстанаўлення пераемнасці здабыткаў вялікай антычнай культуры і зацвярджэннем ідэалаў гуманізма ў краінах Еўропы XIV – першай паловы XVII ст. Але яго характарыстыка гэтым не абмяжоўваецца. Калі ў антычным свеце чалавек уяўляўся «цацкай рока», асабістыя якасці і воля не маглі ператварыць яго ў гаспадара лёсу, дык эпоха Адраджэння ўзвышае чалавека, узносіць яго на небывала высокі п'едэстал, удзяляе асобе такое месца ў свеце, якое ніколі раней і не мроілася ёй. У гэтым, бадай, галоўная веліч і вечнае значэнне пераварота, здзейсненага ў адзначаны перыяд у свядомасці людзей. Таму можна сцвярджаць, што Адраджэнне было канцом сярэднявечча і пачаткам новай эры – эпохі станаўлення духоўнай культуры Новага часу ў Еўропе (XIV–XVI ст.ст.), у тым ліку Вялікім Княстве Літоўскім (ВКЛ).

Адраджэнне як агульнаеўрапейскі працэс было абумоўлена прагрэсіўнымі зменамі ў эканамічным і сацыяльна-палітычным стане краін, развіццём гарадоў, зараджэннем элементаў буржуазных адносін і фарміраваннем нацыянальных дзяржаў, актывізацыяй рэлігійнай барацьбы, секулярызацыяй духоўнага жыцця грамадства.

У выніку у гэты час умацняецца палітычная цэнтралізацыя і дзяржаўна-прававая стабілізацыя беларуска-літоўскага грамадства, развіваецца кнігадрукаванне, адбываецца станаўленне беларускай мовы, якая набывае статус дзяржаўнай, нацыянальнай літаратуры [1]. Але галоўнай, найбольш адметнай рысай айчыннага Адраджэння было тое, што на базе засваення дасягненняў еўрапейскай культуры ідзе фарміраванне перш за ўсё нацыянальнай філасофскай, прававой і палітычнай думкі, якая адпавядала рэнесансава-гуманістычнаму тыпу мыслення. У цэнтры ўвагі знаходзяцца пытанні роўнасці людзей перад законам, правы асобы, рэлігійная талерантнасць і палітычны плюралізм, шанаванне ўласных духоўных каштоўнасцей як асновы захавання этнасу і дзяржавы. Адпаведна адбываецца і якаснае перамяшчэнне акцэнта ў разуменні феноменаў «права» і «дзяржавы», што абумоўлена пераходам ад тэацэнтрычнага да антрапацэнтрычнага светапогляду. Лейтматывам апошняга з'яўляецца ідэя аб тым, што чалавек не можа слепа прытрымлівацца боскай наканаванасці (божественнага провідення) і павінны стаць тварам да твару з рэальнасцю, разлічваць на свае ўласныя сілы, вызначаць свой лёс. Апошняе не магло не адбіцца на разуменні права, якое ў палітыка-прававой думцы у асноўным атаясамліваецца

з законам, разглядаецца як воля заканадаўцы, якая абяспечваецца дзяржаўным прымусам, сілай суверэна. Але, нягледзячы на адзначаную агульную тэндэнцыю ў ренесансавым праваразуменні, звязаную з пераацэнкай валявога фактара, нельга прымітызаваць складаны якасны пераход ад правідэнцыялізма да валюнтарызма ў палітыка-прававой думцы. Боскі пачатак (божественное начало), безумоўна, захоўваецца, да яго будуць апелываць і больш познія вучэнні. Законам боскім падпарадкаваны ўсе ўладары зямлі і не ў іх сілах парушаць гэтыя законы. Такім чынам, абсалютная ўлада манархаў і іншых уладароў ні ў якім разе не распаўсюджваецца на законы Усявышняга. Дуалізм боскага (пазаямнога) і чалавечага (зямнога) выступае краевугольным каменем праваразумеўня разглядаемай эпохі. Менавіта гэта трэба мець на ўвазе, вывучаючы пытанні праватворчасці і прымянення права ў ренесансавы перыяд. Тым больш што распрацоўка і прыняцце ўнікальных па сваёй структуры і зместу зводаў законаў феадальнай Беларусі – Статутаў 1529, 1566, 1588 гадоў у гісторыі ВКЛ стала асабліва значнай падзеяй. Гэтыя нарматыўныя акты сведчаць аб высокім ўзроўні прававой думкі, культуры, адукацыі. Яны азнаменавалі сабою выдатны поспех у развіцці тэорыі і практыкі праватворчасці і правапрымяняльнай дзейнасці. Яны займаюць годнае месца ў шэрагу сусветнай прававой спадчыны.

Асноўная частка

Праблема палітыка-прававой культуры ВКЛ, у тым ліку праватворчай дзейнасці, знайшла адлюстраванне ў працах дарэвалюцыйных, паслярэвалюцыйных і сучасных гісторыкаў права: І. Даніловіча, М. Уладзімірскага-Буданава, М. Доўнар-Запольскага, М. Любаўскага, У. Пічэты, Я. Юхо, С. Сокала, С. Падокшына, Т. Доўнар, Ю. Доўнар, А. Вішнеўскага, І. Вішнеўскай, Дз. Шчэрбіка, А. Радамана, В. Каляды, Л. Голубевай і інш. [2, 3, 4, 5].

Тым не менш пытанні правапрымянення ў палітыка-прававой думцы Беларусі даследаваны сціпла, асабліва ў кантэксце рэалізацыі праватворчай функцыі дзяржавы, дзейнасці судовай улады, аналіза прац антычных мысліцеляў у сэнсе ўдасканалення юрыдычных інстытутаў ВКЛ [6, с. 93–106; 7, с. 98–123; 8, с. 489–495; 9, с. 55–64]. Менавіта некаторыя з гэтых аспектаў праблемы і з'яўляюцца тэмай нашага даследавання.

Згодна з сучаснымі тэарэтыка-прававымі падыходамі пад рэалізацыяй права разумеецца працэс увааблення прававых прадпісанняў у правамерных паводзінах суб'ектаў права (грамадзян, іх арганізацый, органаў дзяржавы). Па сваёй сутнасці правамернымі паводзінамі суб'ектаў нормы права рэалізуюцца, а супрацьпраўнымі – парушаюцца. Рэалізацыя норм права ў большасці выпадкаў адбываецца без удзелу дзяржавы і яе органаў. Суб'екты права дабраахвотна, без прымусу прытрымліваюцца забаронаў, выконваюць абавязкі ці выкарыстоўваюць сваё права. Разам з тым у некаторых тыповых сітуацыях узнікае неабходнасць дзяржаўнага ўмяшальніцтва, без якога рэалізацыя норм права аказваецца немагчымай. Так, дзяржава вымушана прымяняць нормы права ў выпадку, калі яны парушаны, калі яны не выконваюцца альбо калі паміж рознымі суб'ектамі грамадскіх адносін узнікаюць спрэчкі наконт правоў і абавязкаў. Дзяржава вымушана прымяняць нормы права

і ў тых выпадках, калі для нармальнага развіцця і функцыянавання грамадскіх адносін патрэбна зафіксаваць і пацвердзіць сапраўднасць тых ці іншых жыццёвых сітуацый, дзеянняў людзей, якія маюць юрыдычнае значэнне. Існуюць і іншыя выпадкі і тыповыя сітуацыі, якія патрабуюць актыўнага і ўладнага ўмяшальніцтва ў працэс рэалізацыі права. Гэта форма рэалізацыі права называецца правапрымяненнем.

У выпадку прымянення права паміж устаноўленымі правіламі паводзін і паводзінамі ўдзельнікаў грамадскіх адносін заўсёды прысутнічае надзеленая ўладнымі паўнамоцтвамі структура, без актыўных дзеянняў якой правіла паводзін не можа быць увасоблена ў жыццё. Таму існуе шэраг патрабаванняў да правапрымяняльнай дзейнасці, якія былі сфармуляваны юрыдычнай навукай, выпрацаваны ў ходзе прымянення права і знайшлі нарматыўнае замацаванне практычна ва ўсіх нацыянальных прававых сістэмах. Так, прымяненне права павінна здзяйсняцца ў адпаведнасці з устаноўленымі юрыдычнымі працэдурамі; пэўная норма можа быць прыменена толькі ўпаўнаважаным на тое органам; прымяненне права павінна быць законным і ў прадугледжаных законам формах, яно павінна быць абгрунтаваным і інш. [10, с. 522–523]

Абмеркаванне праблем рэалізацыі права і асабліва такой яго формы, як правапрымяненне, ў прававой думцы Беларусі мае глыбокія карані. Цікаваць да гэтых пытанняў праяўлялі і мысліцелі ренесансавай Беларусі, перш за ўсё ў кантэксце праватворчай дзейнасці дзяржавы як адмысловай арганізацыі палітычнай улады. І гэта не выпадкова. Справа ў тым, што XVI ст. для Вялікага Княства Літоўскага – час актыўнай праватворчай дзейнасці дзяржавы і як вынік пашырэння сферы правапрымянення, росту прававой культуры, якія адбываліся пад моцным уздзеяннем ренесансавога гуманізма. У спалучэнні з натуральна-прававой дактрынай і канцэпцыяй рымскага права ен уплываў на ўсе палітыка-прававыя інстытуты беларуска-літоўскага грамадства [11, с. 115]. Агульнаеўрапейскія працэсы Ренесансу і Рэфармацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім мелі шэраг асаблівасцяў. У першую чаргу адзначым фарміраванне дасканалай прававой сістэмы, якая на думку даследчыкаў мела выразны ренесансавы характар. Не выпадкова вядомы польскі навуковец-юрыст Ю. Бардах адзначаў: «Сціпляя па часе і ў выніку вельмі інтэнсіўная дзейнасць заканадаўцаў Вялікага Княства Літоўскага, мяркуецца, ў большай ступені, чым дзе-небудзь насіла адбітак эпохі Адраджэння» [12, с. 79].

У дзяржаве на працягу XVI ст. адбывалася сістэматызацыя права ў форме кадыфікацыі, былі распрацаваны, прыняты і ўведзены ў дзеянне згаданыя вышэй тры Статуты ВКЛ. Прыняцце гэтых нарматыўных прававых актаў сведчыць аб тым, што яшчэ да 1520-х гадоў у краіне быў назапашаны значны заканадаўчы матэрыял, падрыхтаваны дасведчаныя навукоўцы і юрысты-практыкі, якія здольныя былі здзейсніць кадыфікацыю.

Падрыхтоўка юрыдычных кадраў ажыццяўлялася не толькі ў замежных універсітэтах, але і на радзіме. Так, у XVI ст. на тэрыторыі ВКЛ дзейнічала Святаянская школа грамадзянскага права, якую ўзначальваў вядомы правазнаўца Пётр Раізіў. Прававыя веды ліцвіны набывалі

таксама ў прыватных палестрах – школах вопытных юрыстаў-практыкаў [6, с. 33]. З 1644 г. універсітэцкую адукацыю пачала даваць Віленская езуіцкая акадэмія, ў складзе якой дзейнічаў юрыдычны факультэт.

Характэрнай рысай прававой думкі рэнесансавай Беларусі было зацвярджэнне асноватворнай для цывілізаванага грамадства ідэі законнасці, якая знайшла свае месца ў творчасці Ф. Скарыны, працах М. Літвіна, А. Волана, С. Буднага, Л. Сапегі, П. Раізія і інш. Айчынныя мысліцелі былі ўпэўнены, што для панавання справядлівасці ў краіне акрамя дасканалых законаў неабходна прафесійная дзейнасць па іх рэалізацыі, якая павінна ажыццяўляцца суддзямі і прадстаўнікамі ўрадавых структур на падставе законнасці і дабрадумленнасці. Напрыклад, П. Раізія у працы «Заключэнне Петра Раізія, каралеўскага юрысконсульта, аб справах, якія былі заслуханы ў судовых паседжаннях Літвы і аб абскарджанні судовых рашэнняў», падрыхтаванай у 1563 годзе, адзначаў, што для панавання справядлівасці акрамя дасканалых законаў вельмі важнай з'яўляецца дзейнасць урадавых структур, якія праводзяць законы ў жыццё, бо справядлівай трэба лічыць не тую дзяржаву, якая мае законы і пэўнае права, а тую «якая ўжывае законы і пэўнае права» [13, с. 301]. Дарэчы, вышэйназваны трактат П. Раізія, у якім аналізаваліся праблемы правапрымянення на падставе судовай практыкі вышэйшых судов ВКЛ і тлумачэння рымскіх юрыстаў, меў шырокі рэзананс сярод еўрапейскіх правазнаўцаў і друкаваўся ў XVI ст. тры разы – у Кракаве, Франкфурце-на-Майне і Венецыі [13, с. 301].

Асаблівай прыкметай носьбітаў еўрапейскай рэнесансавай прававой культуры, часткай якой была і культура ВКЛ, з'яўляецца зварот да прававой думкі старажытных Грэцыі і Рыма. На думку С. Падокшына, зварот да Платона, Арыстоцеля, Цыцэрона і іншых рымскіх юрыстаў уяўляў сабою творчую перапрацоўку вялікай антычнай спадчыны, прывядзенне яе ў адпаведнасць з новай эпохай, актуальнымі сацыяльна-філасофскімі і палітыка-прававымі задачамі [14, с. 123].

Намаганні рэнесансавых мысліцеляў Беларусі былі накіраваны на рэалізацыю ідэі антычных аўтараў у галіне ўдасканалення палітыка-прававых інстытутаў, у тым ліку праватворчай і правапрымяняльнай дзейнасці ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Важнае месца ў распаўсюджванні антычнай прававой спадчыны належала еўрапейскім універсітэтам, у якіх навучалася моладзь з ВКЛ. Напрыклад, факультэт «свабодных мастацтваў» у Кракаўскім універсітэце, які скончылі Ф. Скарына і С. Будны, сучаснікі называлі «школай Арыстоцеля». Ва ўніверсітэтах Італіі, Германіі, дзе набывалі адукацыю многія беларускія мысліцелі, у тым ліку Ф. Скарына, Л. Сапега, А. Волан, рымскае права, якое лічылася найбольш распрацаваным, універсальным і рацыянальным, было адной з галоўных вучэбных дысцыплін.

Як і мысліцелі антычнасці, беларускія гуманісты ў межах праблем прымянення права ставілі пытанні аб законнасці і справядлівасці судовых рашэнняў, аб выбары паміж строгім падпарадкаваннем суддзі закону і магчымым адыходзе ад літары закона ў імя мэтазгоднасці. Аналізуючы першы і другі варыянты, мысліцелі старажытнай Грэцыі і вядомыя рымскія юрысты папярэджвалі аб

станоўчых і адмоўных баках магчымага судзейскага выбару. Строгае прытрымліванне закона абараняла ад самавольства, але магчымая недасканаласць заканадаўства рабіла гэты варыянт практычна не заўсёды дасягальным. Удругім варыянце адыход ад пачаткаў законнасці і свабода судзейскага меркавання з мэтай справядлівага вырашэння справы маглі прывесці да шматлікіх злоўжыванняў. Звяртаючыся да разважанняў Платона, беларускія мысліцелі выдзялялі яго думку аб тым, што права судзейскага меркавання можна даверыць толькі добра адукаваным і выхаваным у духу закона суддзям, а іх «мінулае падвергунта дакладнай праверцы» [15, с. 307]. Пры гэтым вялікі грэчаскі філосаф лічыў, што недастаткова доказаў толькі асабістай дабрадумленнасці кандыдатаў у суддзі, яны павінны прадставіць таксама доказы дабрачыннасці ўсяго свайго рода.

Аб дабрадзейнасці асоб, якім грамадства даверыла справасудзейства, разважаў і Арыстоцель. Ён папярэджваў, што дапускаць да заняцця судовых пасадаў людзей неадукаваных і недабранадзейных небяспечна, бо «...не валодаючы адчуваннем справядлівасці і разважлівасцю, яны могуць дзейнічаць альбо несправядліва, альбо памылкова» [16, с. 56].

Сугучныя пазіцыям антычных мысліцеляў думкі мы назіраем у творчай спадчыне асветнікаў і правазнаўцаў рэнесансавай Беларусі. У адпаведнасці з рэчаіснасцю і патрэбай сваёй краіны, яны даюць уласную інтэрпрэтацыю Платона і Арыстоцеля. У прыватнасці, Ф. Скарына, як і Арыстоцель, лічыў што ў інтарэсах «добра паспалітага» на пасады суддзяў неабходна прызначаць такіх службовых асоб, якія адрозніваюцца законапалухмянасцю, не атрымліваюць хабару і не ператвараюць свае пасады ў крыніцу асабістага ўзбагачэння. «Да судзяць людзей судом справядлівым, і да не уклоняцца ни на жадную старану, и да не зрять на лица, и не приймають даров» [17, с. 115]. Настойваў на прымяненні ў судаходстве прынцыпаў законнасці і справядлівасці С. Будны, які лічыў іх галоўнымі атрыбутамі дзяржаўнага жыцця. Характарызуючы вобраз суддзі, ён засяроджваў увагу на такіх яго якасцях, як богабаязьн, справядлівасць, сумленнасць, міласэрднасць: «Яны мусяць ведаць законы, мець высокую адукацыю, быць акуратнымі і спраўнымі, а галоўнае – не ласымі на чужое і не хцівымі» [18, с. 208].

Аб святым абавязку службовых асоб, у прыватнасці суддзяў, дзейнічаць на карысць грамадства і дзяржавы разважаў А. Волан. У трактате «Пра дзяржаўнага мужа і яго асабістыя дабрачыннасці» ён пісаў: «Вялікай пахвалы ў справядлівасці годны той, хто захоўвае непарушнасць устанавленняў і законаў краіны, і, паколькі ў іх закладзены даброты дзяржавы, не дазваляе ніякаму ліхадзею парушаць іх» [19, с. 78]. Волан разглядаў суддзю як своеасаблівага ахоўніка права і лічыў, што ён павінны быць праўдзівым і мудрым, каб яго памылкі і дурасці не прынеслі вялікай шкоды грамадзянам. Мысліцель жадаў бачыць у суддзях неперадузятых абаронцаў інтарэсаў усіх людзей. Таму ён патрабаваў прызначаць на пасады судзей асоб адукаваных, добра ведаючых права [6, с. 103]. Спадзяванні вялікіх рэнесансавых мысліцеляў знаходзілі водгук у дзяржаўным заканадаўстве і судовай практыцы. Так, у звароце да усіх саслоўяў Вялікага

Княства Літоўскага з нагоды выдання Статута 1588 года падканцлер Леў Сапега заклікаў сачыць, каб «.. у суды і ў трыбуналы выбіралі не толькі людзей добрых, якія гэтыя правы нашы добра ведаюць, але богабаязных і дабрадзейных, якія б не для карысці сваёй і на шкоду бліжняга з-за сквапнасці сваёй і для падарункаў правы скажалі, але, простым парадкам ідучы, святой праўды і справядлівасці прытрымліваліся...» [20, с. 16]. Патрабаванні да суддзяў, выказаныя мысліцелямі Вялікага Княства Літоўскага, адбіліся ў дзяржаўным заканадаўстве. Так, у артыкуле 1 Р.ІV Статута 1588 г. замацавана прысяга суддзі і падсудка зямскага павятовага суда, ў якой адзначаны абавязак апошніх станам, не глядзячы на тых, хто мае дастойныя чыны і пасады, на багатага і на беднага, на прыяцеля кроўнага захаванага, ані на непрыяцеля, ... не са страху, не за хабар і дары, ані спадзеючыся на дары, ... ані баючыся пакарання, помсты і пагроз, але самога Бога і яго святую справядлівасць, і права агульнае, і сумленне сваё перад вачамі маючы...» [20, с. 60–61].

Такім чынам, рэнесансавыя мысліцелі Беларусі, як і антычныя філосафы, лічылі, што права судзейскага меркавання пры вынасенні рашэнняў можа быць дадзена толькі асобам, якія ведаюць законы краіны і валодаюць высокімі маральнымі якасцямі.

Найбольш дакладна праблемы законапраўя і беззаконня, юрыдычнай адказнасці, інтэрпрэтацыі і рэалізацыі закона, судносін духу і літары закона распрацаваны ў творы А. Волана «Аб грамадзянскай, або палітычнай свабодзе» (1571 г.). Ісціннасць закона Волан, як і Скарына, Будны і Сапега, бачыў у адпаведнасці яго прынцыпу справядлівасці. Разам з тым мысліцель быў упэўнены, што гэты прынцып можа быць рэалізаваны пры ўмове адэкватнай інтэрпрэтацыі закона. А. Волан папярэджваў тых, хто ажыццяўляе правасуддзе, што абстрактнае тлумачэнне закона, якое не ўлічвае абставін здзяйснення злачынства, можа прывесці да парушэння справядлівасці. Ці магчыма караць смерцю злодзея, пытаў правазнаўца, якога падштурхнулі да крадзяжу жабрацтва і голод? Калі ў дадзеным выпадку суддзя выносіць смяротны прысуд, кіруючыся літарай закона, «будуць усе падставы сказаць, што суддзя не разумее сутнасці добра і справядлівасці, а таму хутчэй парушыў закон, чым выконваў належны чынам усе яго патрабаванні» [21, с. 89]. На думку Волана, усялякая няяснасць і нявызначанасць у законе павінна служыць падставай яго тлумачэння на карысць абвінавачванага і змякчэння юрыдычнай адказнасці апошняга пры вынасенні прысуду. Разважаючы аб разумных і гнуткіх адносінах да закона, Волан узгадвае адносіны да гэтай праблемы антычных мысліцеляў Платона і Арыстоцеля, а таксама рымскіх юрыстаў. Так, на думку Платона, заканадаўца, які прытрымліваецца літары закона без уліку канкрэтнай асобы і канкрэтных абставін справы, «...жадаючы тварыць дабро аднолькава ўсім, не можа прадугледзець даброты і справядлівасць для кожнага асобнага чалавека» [13, с. 23]. Арыстоцель разважаў наконт таго, што «законы не ў стане даць дакладны адказ у кожным канкрэтным выпадку», бо кожны закон носіць агульны характар, а дзеянні чалавека індывідуальныя [15, с. 487]. З гэтага вынікае неабходнасць у працэсе пра-

вапрымянення ўносіць у закон карэктывы дзеля захавання справядлівасці. Калі закон не ў стане даць адказ, як вырашыць пэўную справу, суддзям павінна быць дадзена паўнамоцтва прымаць рашэнне, кіруючыся найбольш справядлівымі разважанымі. Такім чынам, Арыстоцель лічыў, што справядлівы суддзя той, які пры разглядзе справы ў пэўных абставінах не стане прытрымлівацца літары закона на шкоду чалавеку, а выкарыстае закон свабодна, як бы паступіў сам заканадаўца, калі б ведаў гэты выпадак. Але калі справа, якую разглядае суддзя, падпадае пад агульнае правіла, лепш за ўсё даць уладу і рашэнне менавіта закону [15, с. 486].

Адпаведныя думкам грэчаскіх аўтараў пазіцыі можна знайсці ў Дыгестах Юсцініана, дзе сабраны і сістэматызаваны выказванні юрыстаў класічнага перыяду рымскай юрыспурдэнцыі (I–III ст.ст). Вядомыя рымскія юрысты былі упэўнены, што нормы права ўсталёўваюцца для тых выпадкаў, якія сустракаюцца часта, а не для тых, якія ўзнікаюць выпадкова (Пампоній), таму пры ўзнікненні сітуацыі «калі закон гаворыць двухсэнсоўна», суддзя павінен вынесці рашэнне на падставе яго тлумачэння, «якое адпавядае мэце, прадмету закона» (Цельс). Закон, які ўведзены для карысці людзей, суддзя не павінны пераўтвараць шляхам тлумачэння ў строгаць, якая супярэчыць дабрабыту людзей (Мадэсцін) [16, с. 136–137].

Безумоўна, што прыведзеныя думкі антычных правазнаўцаў былі добра вядомы А. Волану і паўплывалі на фарміраванне прапанаванай ім канцэпцыі праваразумнення і правапрымянення. Правазнаўца разважае аб дзеяннях суддзі на выпадак, калі трэба прымаць рашэнне па справе, сутнасць якой не прадугледжана законам. Суддзя, на думку Волана, павінны ацаніць спецыфіку справы, якая абумоўлена асаблівасцямі чалавека, якога яна тычыцца, а таксама акалічнасцямі часу, месца і іншымі абставінамі, і вынясці рашэнне ў напрамку змякчэння санкцыі. Разам з тым, папярэджае мысліцель, «...пры наяўнасці акалічнасцяў, на якія закон указвае канкрэтна, суддзя не мае права адыходзіць ад нарматыўнага акта. Падобны адыход ёсць найвялікшае злачынства» [21, с. 89]. Такім чынам, на думку А. Волана, удасканаленне закона «...павінна ўжывацца толькі там, дзе вага добра і справядлівасці пераважае артыкул закона» [21, с. 90]. Улічваючы, што цэлкам бездакорных законаў практычна няма, Волан заклікае ўладу ўдасканальваць дзяржаўнае заканадаўства – уносіць у закон разумныя папраўкі, якія адпавядаюць патрэбам часу. Заканадаўца павінны «...інтэрпрэтаваць няяснасць закона, ліквідаваць двухсэнсоўнасць, радавое паняцце зводзіць да відавых» [21, с. 90]. Суддзя павінен ўважліва аналізаваць асобныя акалічнасці здарэнняў, канкрэтызаваць прававую норму пасля высвятлення абставін справы, якую ён разглядае. Той суддзя, лічыў Волан, які не ведае добра і справядлівасці, а кіруецца толькі літарай закона, скажае ісціну. У той жа час, калі пры разглядзе справы суддзя заўседы тлумачыць прававую норму з пункту гледжання справядлівасці, ён тым самым абектыўна абараняе задумку і волю заканадаўцы. «Суровасць пакарання, – піша А. Волан, – мусіць адпавядаць цяжкасці злачынства. Прысуд павінен выносіцца толькі за тое, што ёсць у дэлікце. Калі ж пакаранне аказваецца суровейшым за віну злачынцы, то гэта жорсткасць, а калі мякчэйшым,

то самавольства. Як адно, так і другое нельга назваць справядлівасцю» [21, с. 54]. У кантэксте адзначанага А. Волан лічыў, што суддзя пры разглядзе справы павінен прааналізаваць усе абставіны, якія да яе адносяцца і маюць юрыдычнае значэнне. «Калі суддзя ў разглядаючай справе не бярэ пад увагу асобу падсуднага і не ўлічвае іншыя акалічнасці, ён аказваецца не слугой правасуддзя, а служкай судзілішча, злоўжываючы аўтарытэтам законаў і чыначы несправядлівасць» [21, с. 94]. Такім чынам, робіць выснову правазнаўца, правам вядзення судовага працэсу (судзейства) павінны валодаць толькі мудрыя філосафы, якія не толькі «дакладна і бездакорна» ведаюць законы, але маюць вялікі жыццёвы вопыт і юрыдычную практыку. Волан крытыкаваў распаўсюджаную ў ВКЛ практыку прызначэння на пасады суддзяў не дасведчаных у грамадскіх справах людзей, якія, выконваючы свае абавязкі, часта знаходзяцца пад уплывам «сімпатый, антыпатый, злосці, сквапнасці ... імі кіруюць не закон і справядлівасць, а сляпя і лёгкадумныя парыванні» [21, с. 94].

Волан лічыў галоўнай умовай дабрабыту і шчасця ў грамадстве прававую адукаванасць тых, хто стаіць пры ўладзе. Мысліцель быў упэўнены, што любы закон застанеца фікцыяй, калі няма ўлады, якая яго рэалізуе. Манарх, які стаіць на чале дзяржавы, павінны быць мудрым, дасведчаным ахоўнікам законаў і разумным іх інтэрпрэтарам. Справядлівасць у грамадстве, вучыў А. Волан, забяспечвае, па-першае, існаванне законаў, створаных на карысць жыхароў краіны, і, па-другое, – жаданне ўладатрымальнікаў накіроўваць гэтыя законы на агульнае дабро [21, с. 95]. «Разумна, правільна кіраваць грамадствам, – акцэнтуйце ўвагу А. Волан, – можа толькі

ўладар, які выдатна арыентуецца ў законах, ведае, чым розныцца права, дабро і справядлівасць. Прававая недасведчанасць нярэдка становіцца прычынай цяжкіх пралікаў, якія наносяць вялікую шкоду людзям» [21, с. 92].

Заканэнне

Як бачым, аналізуючы праблемы правапрымянення, мысліцель рэнесансавай Беларусі зыходзілі з палітычнай і прававой рэчаіснасці Вялікага Княства Літоўскага, існуючых праблем у судовай сістэме і судаводстве краіны. Іх разважанні і прапановы, якія грунтаваліся на пазіцыях філосафаў і юрыстаў антычнага свету, аб'ектыўна былі накіраваны на рэфармаванне судовай сістэмы паводле прынцыпаў аддзялення судовай улады ад адміністрацыйнай, утварэння незалежных выбарных судаў для шляхты, стварэнне незалежнай выбарнай апеляцыйнай інстанцыі. Многія прапановы рэнесансавых правазнаўцаў былі рэалізаваны ў ходзе судовай рэформы 1529–1581 гг. [7] У прыватнасці, створаны земскія павятовыя і падкаморскія суды, якія былі аддзелены ад адміністрацыі і фарміраваліся на прынцыпах выбарнасці суддзяў. У законах дзяржавы знайшоў адлюстраванне працэс паступовага зараджэння свабоднай ацэнкі доказаў, публічнасці, галоснасці, спаборнасці судовага працэсу. У выніку судовай рэформы ўзнік інстытут прафесійных следчых (шкрутатараў) і судовых выканаўцаў (возных), а таксама набыў заканадаўчую рэгламентацыю і развіццё інстытут адвакатуры (пракуратараў) [7, с. 98–123]. Значным дасягненнем судовай рэформы стала стварэнне выбарнага, аддзеленага ад выканаўчай улады Галоўнага Суда (Трыбунала) – вышэйшай апеляцыйнай інстанцыі для мясцовых судаў.

Спісак выкарастаных крыніц

1. Саверчанка, І. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі : Адраджэнне і ранняя барока / І. Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 319 с.
2. Юхо, Я. А. Гісторыяграфія гісторыі дзяржавы і права феадальнай Беларусі / Я. А. Юхо. – Мінск : Права і эканоміка, 1999. – 104 с.
3. Вішнеўская, І. У. Палітычная і прававая думка Беларусі на мяжы еўрапейскіх цывілізацый (IX – пачатак XXI ст.) / І. У. Вішнеўская – Мінск : Тэсей, 2008. – 296 с.
4. Сокол, С. Ф. Зарождение и становление европейской юриспруденции : Древняя Греция, Рим, Средневековье / С. Ф. Сокол. – монографія. – Мінск : БИП-С Плюс, 2011. – 196 с.
5. Падокшын, С. А. Палітычная і прававая думка Беларусі XVI–XVII ст. ст. / С. А. Падокшын, С. Ф. Сокол. – Мінск : Права і эканоміка, 1999. – 116 с.
6. Сокол, С. Ф. Политическая и правовая мысль в Белоруссии XVI- первой половины XVII в / С. Ф. Сокол. – Мінск : Наука і техника, 1984. – 188 с.
7. Доўнар, Ю. П. Судовая рэформа XVI стагоддзя ў Вялікім княстве Літоўскім / Ю. П. Доўнар. – Мінск : БДУ, 2007. – 175 с.
8. Вішнеўская, І. У. Праблемы правапрымянення ў рэнесансавай юрыдычнай думцы Беларусі / І. У. Вішнеўская // Научные труды Белорусского государственного экономического университета. – Мінск : БГЭУ, 2014. – Вып. 7. – С. 489–495.
9. Вишневский, А. Ф. Современные проблемы, история и методология юридической науки : учеб. пособ. / А. Ф. Вишневский, Н. А. Горбаток, В. А. Кучинский ; под общ. ред. А. Ф. Вишневого. – Мінск : Академия МВД Респ. Беларусь, 2017. – 135 с.
10. Сільчанка, М. У. Агульная тэорыя права : вучэб.-метад. комплекс / М. У. Сільчанка. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 709 с.
11. Дзёрбіна, Г. В. Права і сям'я ў Беларусі эпохі Рэнесансу / Г. В. Дзёрбіна. – Мінск : Тэхналогія, 1997. – 175с.
12. Бардах, Ю. Литовские Статуты – памятник права периода Возрождения / Ю. Бардах // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. : сб. ст./ред. Б.А.Рыбаков. – М. : Наука, 1976. – С. 71–93.
13. Дзёрбіна, Г. В. Права Вялікага Княства Літоўскага ў кантэксте агульнасці і разнастайнасці романа-германскай прававой сям'і / Г. В. Дзёрбіна // Гісторыя і сучаснасць: беларуская дзяржаўнасць ва ўсходне-еўрапейскім цывілізацыйным кантэксте : зб. навуковых прац, прысвечаных 90-годдзю з дня нараджэння прафесара І. А. Юхо / рэдкал. : С.А. Балашэнка (гал. рэд.) і [інш.] – Мінск : Бизнесофсет, 2012. – С. 300–307.
14. Падокшын, С. А. Беларуская думка ў кантэксте гісторыі і культуры / С. А. Падокшын. – Мінск : Бел. навука, 2003. – 316с.
15. Теория государства и права : хрестоматия : в 2 т. / авт.-сост. В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М. : Юрист, 2001. – Т.2. – 604 с.
16. История государственно-правовых учений : хрестоматия / авт.-сост. С.В. Липень; под общ.ред. В. В. Лазарева. – М. : Спарк, 2006. – 1071 с.
17. Скарына, Ф. Прадмовы і пасляслоўі / Ф. Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 240с.
18. Будны, С. Вызнанне хрысціянскага збору Вялікага Княства аб уладзе і ўсялякім урадзе коратка пацверджанае святым пісьмом / С. Будны // Саверчанка, І. В. Сымон Будны – гуманіст і рэфарматар / І. В. Саверчанка. –Мінск: Універсітэцкае, 1993. – С. 202–211.
19. Беларускія мыслітэлі XVI–XVII вв. : избр. тр. – Мінск : Ред. жур. “Промышленно-торговое право”, 2017. – 320 с.
20. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. / пер. на бел. мову А. С. Шагун. – Мінск : Беларусь, 2002. – 207 с.
21. Волян, А. Аб грамадзянскай, або палітычнай свабодзе / А. Волян ; пер. з лацінскай мовы Ул. Шатона. – Мінск : Зміцер Колас. – 2009. – 142 с.